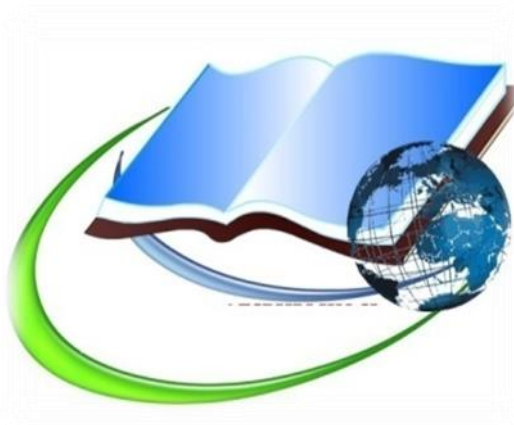

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

RESPUBLIKA TA'LIM MARKAZI

**ONA TILI VA ADABIYOT FANI
2021-2022-O'QUV YILI
UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING
9-, 11-SINF O'QUVCHILARI UCHUN YAKUNIY NAZORAT
IMTIHONINI O'TKAZISH BO'YICHA
METODIK TAVSIYA VA MATERIALLAR**

TASHKEHT - 2022

Imtihon materiallari va tavsiyalar Respublika ta'lim markazi huzuridagi ilmiy-metodik kengashi 2021-yil 29-dekabrdagi 4-sonli yig'ilishida muhokama qilinib, nashrga tavsiya etilgan.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 9-, 11-sinf o'quvchilari yakuniy nazorat imtihonini o'tkazish bo'yicha metodik tavsiya va materiallarni tijoriy maqsadda ko'paytirib tarqatish taqiqlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari metodbirlashmalari bosqichli nazorat imtihoni materiallariga 15-20% gacha o'zgartirishlar kiritishi mumkin.

Tuzuvchi:

M.Siddiqov – Respublika ta'lim markazi ona tili fani metodisti

X.Ibrohimov – Respublika ta'lim markazi adabiyot fani metodisti

Taqrizchilar:

Z.Rashidova – Toshkent shahar, Prezident maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

N.Hakimova – Toshkent viloyati, Olmaliq tumani 19-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

ONA TILI

9-SINF

Ona tili fanidan o'quvchilarning DTSda belgilangan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning elementlari qay darajada shakllanganligini hamda fikrini mantiqiy izchillikda, ona tilining keng imkoniyatlaridan o'rinli foydalangan holda ravon va to'g'ri bayon eta olish malakasi, fikr bayon etilayotgan soha bo'yicha o'quvchining bilimlari kengligi va chuqurligi, tuzgan matnining imloviy, uslubiy, savodlilik darajasini aniqlash maqsadida 9-sinf bitiruvchilari ona tili fanidan yakuniy attestatsiyada ijodiy bayon yozadilar.

Bayon matnlari 3 ta variantda tayyorlanadi. Har bir variantda bittadan matn beriladi. Bir o'quvchi 3 ta variantdan (konvertdan) bittasini tanlab oladi. Tanlab olingan konvertdagi matn mavzusi doskaga yozib qo'yiladi. Ijodiy bayon uchun berilgan topshiriq ham doskaga yozib qo'yiladi. O'qituvchi tomonidan ijodiy bayon matni bir marta (lozim bo'lsa, ikki marta) o'qib eshittiriladi. O'quvchilar eshitgan matn mavzusidan berilgan topshiriq asosida ijodiy bayon yozadilar.

Ijodiy bayon hajmi 9-sinf uchun 3,5 – 4 bet bo'lishi mumkin. Belgilangan vaqt 2 soat (120 daqiqa) bo'lib, 5 ballik tizimda baholanadi. Tasviriy vositalardan foydalanib bayon yozishda o'quvchi matn mazmuniga bog'lab, mustaqil ravishda ayrim narsa, voqea-hodisalarni tasvirlaydi. Boshlab berish yo'li bilan bayon yozishda boshlanishi berilgan matnni o'quvchilar ijodiy davom ettirib, uni to'liq matn shakliga keltiradilar. O'quvchining yozgan bayoni mazmun izchilligi va lisoniy qurilishi jihatidan talab darajasida bo'lishi bilan birga, savodli bo'lishi kerak. Shuningdek, bayonning reja asosida yozilishiga erishilishi zarur. Aniq tuzilgan reja o'quvchi bayonining izchil mantiqiy bo'lishini ta'minlaydi.

Ijodiy bayon uchun ikkita baho (mazmuniga va savodxonligiga 5/5 tarzida) qo'yiladi.

IJODIY BAYON QUIYIDAGI BAHOLASH MEZONI ASOSIDA BAHOLANADI:

Baho	Mazmuni	Savodxonligi
"5"	<ul style="list-style-type: none"> - yozma ishning rejasi mavzu mazmunini to'liq qamrab olgan bo'lsa; - ish mazmuni mavzu rejasi bilan to'liq mos kelsa; - yozma ish mazmuni tizimli, uzluksiz ravishda yoritilgan bo'lsa; - yozma nutqning leksik boyligi, so'zlarning o'z o'rnida ishlatilishi va sintaktik gap qurilishining har xilligi bilan ajralib tursa; - yozma ishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida hikmatli so'z, maqol va statistik ma'lumotlardan o'rinli foydalangan, hamda keltirilgan ma'lumotlar asosli bo'lsa; - yozma ishda adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda, mavzu mazmuni hozirgi davr bilan bog'liq umumiy xulosalangan bo'lsa 	<p>Matn husnixat bilan yozilib, 1ta imlo, 1ta ishoraviy xato, 1ta grammatik xatoliklar bo'lsa, bu 1/1/1 shaklida belgilanadi</p>
"4"	<ul style="list-style-type: none"> - yozma ish rejaga mos mazmuni batafsil yoritilgan, ammo ayrim joylarida keltirilgan voqea-tasvirlarda noaniqliklar mavjud bo'lsa; - milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida hikmatli so'z, maqollardan o'rinli foydalangan ammo, mustaqil fikrlar bayon qilishda ketma-ketlik qisman buzilgan bo'lsa; - yozma nutqning leksik, grammatik tuzilishini turlicha qo'llagan bo'lsa; - matn mazmunining qurilishi yagonaligi va ifodaliligi bilan ajralib tursa; - mavzu adabiy til me'yorlariga amal qilgan, umumiy xulosalangan bo'lsa, ammo matn mazmunida mavzudan - biroz chetga chiqishlar bo'lsa 	<p>Bu yozma ishda xatolar soni quyidagicha bo'lganda: 2/2/3; 1/3/3; 0/4/3. Biroq, grammatik xatolar soni 3 tadan, imlo xatolarning umumiy soni 2 tadan oshmasligi kerak</p>
"3"	<ul style="list-style-type: none"> - yozma ish aniq yozilgan, ammo matndagi 3-4 faktlarda xatoliklar bor bo'lsa; - yozma ishda belgilangan mavzudan chetlashlar (mavzuga aloqasi bo'lmagan ma'lumotlar) mavjud bo'lsa; - yozilgan matnning mavzuga mosligi 70% dan kam bo'lgan holatlarda; - matnning rejalarini yoritishda ketma-ketlik buzilsa; - yozma nutqda leksik boyligi yo'q, gap tuzish usullari bir xil bo'lsa; - matnning qurilishida bir xillik yo'q, ifodali yoritilmagan - bo'lsa 	<p>Bunda xatolar quyidagicha bo'lganda: 0/5/7; 1/4-7/4; 2/3-6/4; 4/4/4; 3/5/4</p>
"2"	<ul style="list-style-type: none"> - yozma ish mazmuni rejaga umuman to'g'ri kelmagan bo'lsa; - ma'lumotlarda xatoliklar ko'p bo'lsa; - matn mavzuga mosligi 50% dan kam bo'lsa; - mavzuni yoritishda ketma-ketlik butunlay buzilgan, mavzu 	<p>Xatolar soni turlicha bo'lishi mumkin: yozma ishda ishoraviy xatoliklar</p>

Eslatma:

1. Yozma ishni baholashda o'quvchining mustaqil fikrlari, qiyoslash, tasvirlash uslubi, zamonga mos talqinlar, yozma nutq savodxonligi, gap qurilishi yagona fikrlarning o'rinli ishlatilishi, ijodiy yondashishiga qarab bir ballga oshirib qo'yilishi mumkin.

2. Agar matnning hajmi belgilangan betdan 1,5 yoki 2 baravar ortiq bo'lsa, yuqorida ko'rsatilgan mezondan bittaga oshiriladi. Ammo "5" baho qo'yiladigan yozma ish bundan mustasno. Masalan "4" baho qo'yiladigan yozma ishda xatolar sonini har biridan (yuqorida belgilangan imlo, ishora kabi) 1 taga, "3" qo'yiladigan yozma ishda 2 taga oshiriladi.

3. Matnning mavzusi umuman yoritib berilmagan bo'lsa, birinchi baho to'g'ridan to'g'ri "qoniqarsiz" qo'yiladi.

BAYON MATNLARI UCHUN NAMUNA

HAMISHA SHUNDAY BO'LAVERMAYDI

Bir kuni ko'chada sayr qilib yurgan kishi yo'l chetida o'tirgan keksa odamni ko'rib qoldi. U mo'ysafidning qarshisiga kelib, murojaat qildi:

– Otaxon, ulug' yoshli inson ekansiz, anchagina uzoq hayot yo'lini bosib o'tgansiz. Shubhasiz, juda dono bo'lsangiz kerak. Ayting-chi, mana, men kuchliman-u, ammo hech qayerdan ish topa olmayapman. O'g'lim giyohvandlikka berildi, qizimni ham yaxshi tarbiyalay olmayapman. Ayolim esa kun bo'yi uyda o'tirsa ham, hech qayerga qaramaydi. Xo'sh, men bu vaziyatda qanday yo'l tutishim kerak? Nima qilsam, bularning hammasini o'zgartira olaman?

Qariya javob berdi:

– Eshiging ustiga kichkinagina taxtacha osib, unga “Hamisha shunday bo'lavermaydi” deb yozib qo'y.

– Shu xolosmi? – hayron bo'ldi erkak.

– Shu xolos, – javob qildi keksa kishi.

U uyiga borib, qariya aytgandek qildi. Bir qancha vaqt o'tgach, uning o'g'li giyohvandlikni tashladi. Qizi bir yaxshi yigit bilan oila qurdi. Ayoli ham o'zgardi va risoladagidek bekaga aylandi. Erkakning o'zi esa serdaromad ishga joylashdi va ko'p o'tmay mashina ham sotib oldi.

Kunlarning birida u tanish ko'chadan o'tib borayotib, ikki yilcha oldin keksa mo'ysafidni uchratgan joyida to'xtadi. Qariya hali ham shu yerda o'tirgandi. Erkak uning oldiga yaqinlasharkan, mashinadan tushmagan holda, uning oynasini ochib, so'z qotdi:

– Ha, boboy, haliyam o'tiribsizmi? Mana, men, ko'rib turganingizdek, ancha narsaga erishdim. O'g'lim giyohvandlikni tashladi, qizimni turmushga berdim. Ayolim ham yaxshi rafiqaga aylandi. O'zim ishga joylashdim va endi martabali boshliqman. Siz esa haliyam o'shandek o'tiribsiz, no'noq chol! Xo'sh, endi menga nima deb maslahat berasiz?

Bu gaplardan qariyaning chehrasi o'zgarmadi, aksincha, u suhbatdoshiga xotirjam tikilgancha dedi:

– Haligi taxtacha bor edi-ku, shuni olib tashlamagin...

(Ruschadan Muhabbat Sharifova tarjimasini)

Topshiriqlar:

1. Matnga reja tuzing.
2. O'z fikr-mulohazalaringizni qo'shib bayon yozing.

OQ QOG'UZ VA QORA DOG'

Professor darsxonaga kirib kelishi bilanoq talabalaridan ajoyib bir testga tayyorgarlik ko'rishlarini so'radi. Talabalar biroz tashvishga tushgan holda test boshlanishini kutishar edi. Muallim har doimgidek test qog'ozini orqa o'girib tarqatib chiqdi. Talabalar test savollarini o'qish maqsadida qog'ozni o'girishdi. Qog'oz o'rtasida bitta qora nuqtadan boshqa hech qanday topshiriq yo'q edi. Bundan ajablangan talabalar bir-birlariga hayron qarab qolishdi.

Professor talabalarning yuzida ajablanishni ko'rish bilan ularga: "Men qog'ozda nimani ko'rayotgan bo'lsangiz, shu haqda yozishingizni so'rayman", – dedi. Talabalar ikkilanish bilan tushunarsiz shartni bajarishni boshladilar. Darsning oxiriga kelib, professor barchadan qog'ozlarni yig'ib olib, har bir talabaning yozgan javobini ular oldida ovoz chiqarib o'qiy boshladi. Talabalarning barchasi faqatgina qora nuqta haqida, uning qog'oz o'rtasida joylashgani haqida yozgan, o'z fikrini bayon qilgan edi.

Javoblar o'qib bo'lingach, oraga sukunat cho'mdi va biroz o'tib professor talabalarga: "Men bu javoblarga baho qo'yimoqchi emasman. Sizlarni mulohazaga chorlamoqchiman, xolos. Hech kim o'z javobida qog'ozning oq qismi haqida hech narsa yozmabdi. Barcha diqqat-e'tiborni qora nuqtaga qaratibdi. Afsuski, xuddi shu holat bizning hayotimizda ham mavjud. Biz har doim insonlarning yomon odatlariga e'tibor beramiz, xuddi qog'ozdagi qora nuqta kabi. Aslida, qog'ozning oq joyi qora nuqtaga qaraganda ancha ko'p. Tiriklik – bir-birimizga yordam berish, qayg'urish uchun berilgan sovg'a. Hayotimiz xursandchiliklarga, yaxshiliklarga, yaxshi insonlarga to'ladi. To'g'ri, o'sha qora nuqtaga ham e'tibor qaratishimiz, uni to'g'rilashga yordam berishimiz kerak. Lekin bu oq joylarni unutmagan holda bo'lishi kerak. Qora nuqta esa oq joylarga nisbatan juda ham kichkina, ko'rinmasdir", – dedi.

(Mirnosir Hasanov tarjimai)

Topshiriqlar:

1. Matnga reja tuzing.
2. O'z fikr-mulohazalaringizni qo'shib to'liq bayon yozing.

VAQT QADRI

Rum shahriga bir yosh savdogar tashrif buyurdi. Bu shaharda mashhur bir tikuvchi bor edi. Yosh savdogar shu chevarda kiyim tiktirishni xohladi. Yo'lovchi mo'ysafiddan chevarning do'koni qayerdaligini so'radi. Mo'ysafid unga chevarning do'koni manzilini aytdi va ogohlantirdi:

– Bolam, u mashhur chevar bo'lgani bilan qo'li egri. Ehtiyot bo'l. Manaman deganlarning matolaridan o'zlariga bildirmay qirqib oladi.

– Eh otaxon, men savdogarlikni bekorga qilib yuribmanmi? O'g'ridan ko'pini ko'ribmanmi? Hali mening matolarimni o'g'irlyadigan o'g'ri tug'ilmagan!

– Bolam, u juda mohir o'g'ri-da!

– Otaxon, mendan hech narsa ololmaydi. Manzilni ko'rsatganingiz uchun rahmat!

Otaxonga shu javobni aytib, savdogar chevarning do'koni tomon ravona bo'ldi. Do'konni qidirib topdi. Ichidan chevar chiqib keldi. Chevar shunday mulozamat qildiki, savdogarni xuddi ming yillik tanishlardek kutib oldi. Savdogar chevarning oldiga o'zi bilan olib kelgan qimmatbaho matoni yoydi. Chevar savdogarning o'lchamlarini olib matoni qaychi bilan qirqa boshladi. O'z ishini bajarayotib Rumning go'zal qizlari haqida gapirardi, turli xil latifalar aytardi.

Latifalarning qiziqligidan savdogar boshini tepaga qilib, qah-qah otib kulardi. Chevar bu onda tezlik bilan matoning bir tomonini qirqib olar va berkitar edi.

Hikoyadagi savdogar bu – siz, men, barcha insonlar. Mo'ysafid bizga nasihat qilguvchidir. U otamiz, ustozimiz, hikoya, ibratli voqea va hokazolardir. Chevar bu dunyodir. Uning qirqib olayotgan qimmatbaho matosi esa insonning qimmatli vaqtidir. Dunyo shunday: sizga kulgili, ko'ngilochar narsalarni ko'rsatib, vaqtingizni o'zining o'tkir qaychisi bilan qirqib olaveradi. Buni payqamay qolasiz. Ba'zan payqaganingizda kiyimingiz tor kelib qolgan bo'ladi. Ya'ni vaqtimiz juda oz qolgan bo'ladi. Vaqtni bekor sarflamaslikni bugun sizga va o'zimga nasihat qildim.

Topshiriqlar:

1. Matnga reja tuzing.
2. O'z fikr-mulohazalaringiz va matn mazmuni asosida bayon yozing.

ADABIYOT 11-SINF

O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'li, xalq xo'jaligining turli sohalarida erishilgan yutuqlar, o'quvchilarda ona Vatanga muhabbat va yurtga sadoqat hissini o'stirish, yurtboshimiz tomonidan milliy an'analarimiz va qadriyatlarimizning tiklanishi, mamlakatimiz aholisining ijtimoiy turmush tarzini yaxshilash borasida olib borilayotgan islohotlar mohiyatini anglash, shu orqali o'quvchilarni ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy, huquqiy bilimlarni puxta egallashga yo'naltirish, ularda milliy g'ururni shakllantirish, mamlakatimizda har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish, yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi davlat siyosatining eng ustuvor vazifalaridan biridir.

Respublika umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 11-sinf o'quvchilari o'rtasida Davlat bitiruv(yakuniy) imtihonlari o'tkazilishi munosabati bilan joriy yildan boshlab imtihon olish uchun insho mavzulari tavsiya etilmoqda. Imtihonda insho tanlanishidan maqsad o'quvchilarda mantiqiy-kreativ mushohada yuritish ko'nikmalarini shakllantirish, mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, imlo va uslubiy savodxonlikni tarkib toptirish, og'zaki va yozma nutq malakalarini rivojlantirishdan iborat.

Insho mavzulari kiritilishining yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, ona tili va adabiyot fanlaridan olgan bilimlari hamda savodxonligi mustahkamlanadi, ijodkorlik, so'z boyligidan foydalana olish malakasi oshadi, o'z qarashlarini mantiqiy, tizimli ifodalash tajribasiga ega bo'ladi va shu yo'nalishda fikrini yetkazib berishni o'rganadi.

11-sinflar uchun insho uch variantda tuzilgan bo'lib, har bir variantda uchtadan insho mavzulari bor. Shunga ko'ra, variantdagi mavzularning ikkitasi adabiyot fanidan imtihon materiallari Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturida belgilangan mavzular asosida, bittasi esa erkin mavzuda tayyorlandi.

Inshoni yozib, o'quvchi tomonidan o'qilib, xatolar ustida ishlash, qo'shimchalar qo'shishini inobatga olib, 3 akademik soat vaqt belgilanadi.

INSHONI BAHOLASH MEZONI

t/r	Bilim, ko'nikma, malakalar	Ball
1.	Insho mavzusiga mos epigraf tanlay olishi va reja tuza olganligi; insho mavzusini reja asosida to'liq va izchil yoritganligi; ifodalash usulida so'z boyligining rang- barangligi, so'zlarni to'g'ri tanlashi va o'z o'rnida qo'llashi, gap tartibining to'g'riligi, til vositalaridan foydalanganligi; insho mazmuniga tarixiy, adabiy- badiiy, publitsistik va boshqa materiallarning singdirilganligi; inshoni mustaqil ijodiy fikrlab, dalillar asosida, ravon va savodli yoza olganligi; inshoni xulosalay olishi va uslubi o'ziga xos bo'lib, 1-2 ta qo'pol bo'lmagan imlo yoki tinish belgilarida xatoga yo'l qo'ysa	5
2.	Insho mavzusiga mos epigraf tanlay olishi va reja tuza olishi; insho mavzusini reja asosida to'liq va izchil yoritganligi; ifodalash usulida so'z boyligining rang- barangligi, so'zlarni to'g'ri tanlashi va o'z o'rnida qo'llashi, gap tartibining to'g'riligi, til vositalaridan foydalanganligi; insho mazmuniga tarixiy, adabiy- badiiy, publitsistik va boshqa materiallarning singdirilganligi; inshoni mustaqil ijodiy fikrlab, dalillar asosida, ravon va savodli yoza olsa-da, lekin xulosalay olmasa va o'ziga xos uslubi bo'lmasa hamda 1 ta uslubiy, 2 ta imlo, 2 ta tinish belgilarida xatosi bo'lsa	4
3.	Insho mavzusiga mos reja tuzishda izchillik yetishmasa; insho mavzusi reja bo'yicha to'liq va izchil yoritilmasa; ifodalash usulida so'z boyligining kamligi, so'zlarni to'g'ri tanlay olmasa va o'z o'rnida qo'llay olmasa, insho mazmuniga tarixiy, adabiy- badiiy, publitsistik va boshqa materiallarni yetarlicha singdira olmasa; inshoni mustaqil ijodiy fikrlab, dalillar asosida ravon va savodli yoza olmasa hamda 3 ta uslubiy, 4 ta imlo va 5 ta tinish belgilarida xatosi bo'lsa	3
4.	Insho mavzusiga mos reja tuza olmagan bo'lsa; inshoni yoritishda mavzudan chetga chiqqan bo'lsa; insho qolipga tushgan tafsilot bo'lsa, inshoni mustaqil ijodiy fikrlab, dalillar asosida ravon va savodli yoza olmaganligi hamda 4 ta uslubiy, 5 ta imlo va 6 tagacha tinish belgilarida xatosi bo'lsa	2
5.	Insho mavzusiga mos reja tuza olmagan bo'lsa; inshoni yozishda o'quvchi mavzuni tushunmagan bo'lsa, fikrini bayon qilishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ysa, savodli yoza olmagan bo'lsa hamda 5 ta uslubiy, 5 ta imlo va 7 tagacha tinish belgilarida xatosi bo'lsa	1

1-VARIANT

1. Anton Chexovning “Garov” hikoyasi qahramonlariga chizgilar.
2. Jahon adabiyoti durdonalaridan olgan taassurotlarim.
3. Men muhabbatni qanday tushunaman?

2-VARIANT

1. “Ruhlar isyoni” dostonining bugungi kundagi ahamiyati
2. O‘zbek xalq dostonlarida vatanparvarlik fazilatlarining aks etishi
3. Qani edi, maktabimiz shunday bo‘lsa...

3-VARIANT

1. Abdulla Oripov she’riyatida rangin tuyg‘ular tasviri.
2. O‘zbekiston 2050-yilda
3. Mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan uka-singillarimga xat.